

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

LACKFI JÁNOS

Bolha és elefánt

A víg Petőfiről, Margócsy István előtt tisztelegve

Petőfi világa látszatra fényévekre van a miénktől. Úgy tűnik, mintha maibb költészetünkben annak a fajta egyenesvonalúságnak, egyszerűségnek, kerestetlen pátosznak, melyek a legismertebb Petőfi-versek védjegyei, bessze lenne a tőzsdén. Bárkit előbbre-, mába mutatóbbnak érzünk kortársai közül, legyen bár szó Madáchról, Vörösmartyról vagy Aranyról.

Szociológiai, antropológiai szemszögből józanul fel is mérhetjük, hogy a falusi környezet rajza (ennek némely elemei olykor értelmezhetetlenek a jórészt fővárosunkra koncentrálódott irodalmi élet szereplői számára) nem evidensen feleleveníthető tudásra utal, azon felül úgy tűnik, kevésbé tűrjük az őszinte lelkesültség szavait, csak a csavart, áttételes, ironikusan távolságtartó dikció számíthat elismerésre. S ez Petőfinél a konvenció szerint hiányzik. A természetes kötődések szálai ma mintha meglazulnának, hon, szellem és szerelem iránti vonzódásunk bonyolultabbá, áttörtebbé válna. Vagy legalábbis ezt hisszük szent együgyűséggel.

Ma iróniát reklamál a körbeölelő, képtelenségekkel teli kelet-európai valóság, és ha iskolai kliséinkre hagyatkozunk, úgy véljük, e kihívásra Petőfi életműve nem felel. Pedig ha szétnézünk költőnk portáján, rögtön megakadhat a szemün *A helység kalapácsán*. Ennek nyitott ajtó mellett ablakon bemászó gondolkodású figuráinál ironikusabban ábrázoltakat keresve sem találhatunk. Irgalmatlan szatíra ez, de nem csupán Vörösmarty toldott-foldott(nak vélt) époszi nagykabátja lesz gúny tárgyává: mintha maga a népi valóság kerülne terítékre, melynek idealizált képét annyit rajzolta Petőfi. S lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson Eliot vagy akár Dylan Thomas költészete.

Az eposz olvastán eltűnődhetünk: mégis volna egy ironikus Petőfi? S nem tévedett Weöres, amikor több variációt készített négy Petőfi-sorra: azok a változatok, ha nem is betű szerint, de a sorok között valóban benne vannak a versben (egy a variánsok közül: „Temetésre szól az ének, / Temetőbe kit kísérnek? / Akárki, már nem földi hapsi, / Nálam százszorta boldogabb fi”). Mégpedig hasonló rejtjelezéssel, mint ahogy a *Tetemrehívás* is tartalmazza a korántsem ártatlan Arany néhány félreérthetetlenül félreérthető fordulatát („Tudhatta, közöttünk nem *vala gát*”), s talán „a kopár sik szarjára” sem véletlenül jár rá a tanulóifjúság nyelve.

S valóban, ha lapozgatni kezdjük a verseket, azok közül is a *Felbőke* válságkorszaka előtt íródottakat, a vegytisztán népdalos és a vegytisztán romantikus sorok közül ki-kidugja fejét a víg Petőfi. Az ismertebb darabok közül nem egyet (*Szveget szeggel*,

A tintásüveg, Orbán) általában a gyermekirodalom körébe sorolunk, másokat – olykor teljes joggal – szatírának könyvelünk el.

A Petőfi „egyhúru” költészetéről vallott nézetnek legékesebb cáfolatai azonban azok a többnyire rövid, önironikus darabok, melyek elbeszélői helyzete gyaníthatólag a legközelebb áll az általa személyesen megélt mindennapokhoz. E versek olykor kifejezetten alkalmi fogantatásúak, vagy legalábbis mesterien keltik fel bennünk az alkalmiság érzetét. Az 1842-es *Disznótorban* talán az egyik legelső közülük.

Nyelvek és fülek. . . csend,
Figyelem!
Szóm fontos beszédre
Emelem.

– hangzik a felütés. Már az első sor érdekesen asszociálja a disznótorban lemetszett fülek és kimetszett nyelvek látványát, tehát akár a szó szoros értelmében „süket fülekhez” intézett monológra is joggal gyanakodhatunk.

A későbbiekben játékos könyörgések követik egymást:

Hosszan nyúljon, mint e
Hurkaszál,
Életünk rokkáján
A fonál

[. . .]

Egy gömböc legyen a
Magas ég,
És mi a gömböcben
Töltelék!

Az utóbbi négy sor kifejezetten a romantika (s többek között Petőfi *saját* romantikája) éggel-pokollal viaskodó „megalomániáját” parodizálja, annak távlatosságát fokozza le, ugyanúgy, ahogy később egyes népi indíttatású költők bánnak el az ipari modernizmus nagyszabású pátoszával, s kötik azt a folklór-világ közvetlen tapasztalataihoz (Szilágyi Domokos csövesgránát-gyártásra szólítja fel a kukoricást, Nagy László harmatcseppek görgöscsapágyán guruló napfényről szól, Utassy József fortyogó aszfaltból kavart kondér gulyásnak láttatja a földgolyót). Petőfi szabványosabban vigalmi célzatú zsánerképei, kocsmajelenetei, remek népdalai, valamint a folyamatosan keletkező nagy romantikus opusok között nem egy ilyen, e fő törekvésekre mintegy kontrázó mű lapul meg.

A *Füty* rávilágít a Petőfi-humor egyik lehetséges forrására. A színész hangja szólal meg itt, a vándor kóficé, akinek nincsenek tapadási pontjai a világban, nincs

veszteni valója sem, s akinek egyetlen ütőkártyája az alakoskodástól megtépázott, de épp ezért józan, kegyetlen, satirikus személyisége.

Ejh, egy rókát kétszer nyúzni,
Ez, urak, mégsem megyen;
Már ha fütty van, legalább hát
Tele színházban legyen.

Hangot kap az ekkori versekben az otthon utáni sóvárgás, s nem sokkal később megjelennek a „kispolgári” egzisztenciát, a megállapodottságot nem *A magyar nemes*ben jelenlévő maró gúnnyal, hanem egyfajta játékos önreflexióval kifigurázó szövegek. Az *Ebéd után* alábbi részletének szinte frivol rímelése és szándékolt nyelvi „fésületlensége” nem áll társadalmi célok, ideálok szolgálatában. Sokkal inkább a táblabírói kényelemmel való kacérkodásról van itt szó:

Oh kedves pamlagom,
Be áldott puha vagy!
Ki téged föltalált,
Az volt ám még az agy. –

[...]

Istentelen legye!
Ingerkedik velem. . .
Kergesd el. . . a kutya
Ott ül a fülemen.

Az ember élete
Méreggel van tele;
Csodák csodája, hogy
Meg nem pukkad bele.

[...]

Disznó forró idő! . . .
No, semmi; legalább
Ki ott kinn dolgozik,
Nem húti meg magát.

A narrátor túlságosan is bevacokolódik ebbe a képzelt vagy valós sziesztai képbe ahhoz, hogy a restség kritikáját adhassa általa. Nemcsak a *vagy–agy*, de a *legye–élete–tele–bele* két strófán áthúzódó rímcifrázata, illetve a *legye–kutya* érdekes disszonanciája is lehetnénné teszi bármiféle *magvas* gondolat kritika nélküli megképződését.

A romantikus sablonoktól való távolságtartás még ékeesebb példája a *Magány*. A sorsüldözött, baljós árnyalakok elől vidéki magányba menekülő poéta panasza a legfennebb pátosszal adatik itt elő, mígnem az utolsó versszak hirtelen fricskája a lehető legprózaibb módon „zárja rövidre” a grandiózus költeményt:

Szent magány! Hegyláncaid tetőin
Át, nem látnak űk,
Szívtelen, rémarcu üldözőim
. . . A hitelezők.

Lám, megint egy prózai, és egészen pesties elem. Az eget a földre rángatni le, a sarat égbe meneszteni, bolhából elefántot, elefántból viszont bolhát csinálni: ez lehetne az ironikus Petőfi poétikájának egyik imperatívusza. A *Vízen* egy-két vonallal, látszatra sebtében rögzített skicce is sokkal bonyolultabb játékot tartalmaz, semmint sejtenénk:

Beszélgének sajkámmal
A fecsegő habok;
Feszítem a lapátot,
Hogy szinte izzadok.

Anyám, ha mostan látnál,
Tudom, hogy mondanád:
„Az istenért. . . ha feldőlész. . .
Nem féled a halált?”

Apám, ha mostan látnál,
Tudom, hogy mondanád:
„Az ördög hurcol arra,
Szaggatni a ruhád.”

Azonos, azonosítható-e ez a nézőpont a *Füstbe ment terv* vagy az *Egy estém otthon* szemléletével? S nem sűrűsödik-e ebben az évődésben a puszta helyzetdalhoz illőnél jóval több tapasztalat a gyermeki és a felnőtt-lét viszonyáról? Vagy ha még magasabbra akarjuk helyezni a lécet, az ég és víz közötti ringás állapotában nem törvényszerűen váltja-e egymást isteni és ördögi, létbizonytalanságunk és materiális gúzsbakötöttségünk kettőssége. Mindez könnyed humorba rejtve.

Ugyanakkor, amikor a romantika fellengéseit zárójelbe teszi, Petőfi költészetének egyik alapelvét, a népiséget, a népiességet is megkérdőjelezi, megfricskázza. Teszi ezt alighanem azért is, mert népdalaiban nem a népi létezés apológiáját írja meg, hanem az organikus népi létezésbe mint egyfajta idealisztikus létállapotba éli bele magát, s ez

nem föltétlenül azonos az őt minden áldott nap körülvevő társadalmi környezettel. Furán hatnak mégis a *Kedves vendégek* alábbi sorai:

Oh, ez az ostoba falusi nép!
Írják, hogy majd feljönnek Pestre. Szép.
S meglátogatnak. Még szebb. Jőjtek.
Hanem meg is szököm előletek.

[...]

Jeles család is. Annyit mondhatok.
Körében borzasztóan mulatok.
A táti, ez derék legény. Derék.
Az embert mostan is magázza még.
S milly érdekes hallgatni, hogyha szól
Trágyáruul, béresekről, gyapjuról.
És kérdi tőlem: hogy kel most a zab?...
A búza?... árpa?... széna?... krumpli?... bab?...

Költői dolgok mindenekefelett,
Csak úgy hizik tőlök a képzelet.

[...]

Vigan vagyunk. Valóban. Ha ezek
Meglátogatnak, majd lesz élvezet.

Ez a városias öntudat, ez a nemigen szelídített gúny az érem másik oldala. A népi-séghez való közvetlen visszacsatolás, a „természet vadvirága”-szerep nem a konkrét helyzetbeni, hanem egy magasabb szinten végbemenő azonosulást jelent. E versek narrátorának pozícióját azonban éppúgy nem jelölhetjük ki a városlakók, mint a törőlmetszett vidékiek körében. Ide-oda ingázásról, közvetítő szerepről, s következőképp gyökerét vesztett (mert eredeti talajából kitépett, s az újba még bele nem szokott) identitásról van itt szó, mely egy helyütt egy archetípus segítségével meg is határoztatik:

Igaz, most a cudar sors
Rútul bánik velem:
Lekötve hivatalhoz
Tengődöm egy helyen.
De nem tart ez sokáig,
Így biztat a remény;

Mint voltam eddig, újra
Csavargó leszek én.

(A csavargó)

Ez az alapja a beszélő azonosulási képességének, próteuszi alakváltásainak. Ez a tökéletes mobilitás, ez a mindentől-elszakadottság, mely csak annál erősebben fogódzkodik bele abba, amit kapaszkodóul kiszemel magának: talán ez Petőfi lírájának nyugópontja. Innen lendül ki mindannyiszor, olykor egymás után két homlokegyenest ellenkező irányba. E tökéletes, magát alárendelő szabadság, ez a mimézis nyilatkozik meg a *Poharamhoz* soraiban:

Ha én tenéked volnék, oh pohár!
Ki nem fogynék a borból sohasem;
Aztán, ha nékem volnál, oh, pohár!
Innál belőlem véges-végtelen.

Itt, ha csak képzeletben is, megtörténik a metamorfózis, élővé válik az élettelen, s élettelené az élő: a könnyed játék a lét alapjait ingatja, az origóhoz próbál visszatérni.

A pesti megállapodottság tréfára vett újdonságaiból több vers is merít. *A boldog pestiek* tirádája valahol félúton áll a gyermekes büszkeség és a satíra hangja között.

Hiába is dicséritek
A szép természetet!
Az tart legföljebb veletek,
Ki rossz gombát evett.
Szegény, szegény falusiak
S kisvárosbéliek!
Mi élünk csak valódilag,
Mi, boldog pestiek!

Az utolsó előtti sor tudálékos határozója, a „valódilag” jól játszott szerepre utal, a pesti élet kellemeit ecsetelő felsorolás végül önmaga ellentettjébe fordul, dugába dől („Így múlik éjünk és napunk, / Nincs híja semminek, / Míg végre csődöt nem kapunk / Mi boldog pestiek.”), ám érezhető a „pestiség” gondolatával eljátszó, a kötődés eshetőségét latolgató mögöttes szándék. Pest az új, gyökértelen meggyökeresedés, egy ha nem is világvárosi, de nagyvárosi létforma terepe. Az akkori pesti miliő természetesen sokkal vidékesebb hangulatú volt a mainál, ám vonzereje alighanem kevésbé a vidéki jellegtől való megfosztottságban, mint inkább a sok és különféle vidékiség elegyedésében, összerázódásában rejlett.

A *Ha* ugyancsak érdekes fényben mutatja a Petőfi-alakot:

Ha kalapomnak szőre volna,
És jobbra-balra nem konyulna:
Én volnék a derék legény!
Arszlánnak is beilleném.

[. . .]

Ha majd e ha, ha, ha, ha, meg ha
Elpusztul tőlem a pokolba:
Én leszek a derék legény,
Mindjárt arszlánnak illem én.

Nem csak az „illeném-illem én” hangátvetése, a felsorolás tulajdonképpeni értelme is a virtuóz paródia felé mutat. Nagy nekifutással és részletező kedvvel mondja el, hogy amennyiben kalapja, mellénye, kabátja, nadrágja, csizmája mind kifogástalan lenne, egyszeriben ő maga is remek legénnyé változna, vagyis: a ruha teszi az embert. Ráadásul a „legény” vaskossága és az „arszlán” parasztésszel elképzelt eleganciája megint csak kellemes-disszonánsan csikordul fülünkbe.

Keményebb hangot üt meg a *Pest*, itt az őszinte, „naiv” rajongás a csattanóban érik sósavassá:

Egy óriáskigyó báméskodásom,
Végighuzódik a népsokaságon.
S aztán itt minden olyan érdekes,
A szív örömében csak ugy repes.
A vargainasok pofozkodása,
A bérkocsiknak embergázolása,
A zsebmetszők, a pörölő kofák
Az embert mind igen mulattatják.
S azt kell még látni, hogyha szép időben
Sétára kél a takra-barka nőnem;
Mi szépek ők, mi szépek, teringette,
Elől kifestve és hátul kitömve.
Hát ahol a dicső arszlánok járnak!
Azt nevezem aztán baromvásárnak.

Petőfi minden rá jellemző kötődést igyekszik nemcsak a romantikus, de a flamand zsánerfestő groteszk ecsetjével is rögzíteni. Nincs ez másképp a szerelemmel sem. Nemcsak a szerelem és a pipázás motívumait („pipa és leány / érettem égnek egyaránt. . .”) virtuózan egybesodró *Szerelem- és pipadal*ban találkozunk azzal a mímelt

férfias érzéketlenséggel, mely mintegy az evés-ivás-dohányzás élvezeti értékére szállítja le a másutt olyannyira magasztalt szerelem árfolyamát. A *Szomjas ember tűnődése* kedvesét gyászoló, bánatában iszogató narrátora arról győző meg, hogy többet siratná babáját, ha tudná: könnye borrá változik. Lám, megint csak az átváltozás olyannyira kedvelt bújócskája. . . A *De már nem tudom, mit csináljak*. . . hasonló motívuma („Mért nem tesz az isten most csodát? / Változtatná borrá a Tiszát, / Hadd lehetnék én meg a Duna: / Hogy a Tisza belém omlana!”) módszerében szintén a régi vajákosságot-bűbájosságot őrző népköltészeti hagyományra támaszkodik, ám tudatos, művészi sarkítással alkalmazza azt minden alkalommal. Az *Eszik, esik, esik*. . . csókesője és szem-villámlása után „Mennydörög, mennydörög / A hátunk megett: / Szaladok, galambom, / Jön az öreged.” Ezek a komikus elemeket felvillantó, váratlan meglepetéseket tartogató, félreérthetetlenül tömör kisszerkezetek a Petőfi-pillanatnyiság rekvizitumai, rövid snettek, melyek nem feltétlenül csupán az olcsó, alkalmi vidámkodást szolgálják (ez sem lenne épp megvetendő!), hanem az eltolódott, folytonosan változó koordinátájú narrátori pontot bizonytalanítják el, rajzolják át újra meg újra.

Ilyenformán *A hóhér kötelében* gyakran idézett Gvadányit szülőatyjának tekintő komikus Petőfi mondhatni Villon, Rabelais és a francia vágánsok leszármazottja. Egyes versei pedig (például a méltatlanul „csupán” gyermekversnek tekintett *A tintásüveg*) a nála egy-két generációval később jelentkezett, már a 20. század eljárásait előlegző szimbolista nemzedék, Rimbaud, Verlaine, Laforgue, Nouveau, Cros hangján szólnak meg. Nem elsősorban arról van azonban szó, hogy Petőfi megelőzte-e korát vagy sem, hanem hogy egy bűvópatakként a középkortól jelenlévő – részben ugyancsak a népiségben, ráolvasásokban, kiszámolókból és gyermekdalokban megőrződött – és aktualitásából mit sem vesztett hagyomány továbbélését is láthatjuk benne.